

CONSIDERAȚII PRIVIND CĂRȚILE DIDACTICE ROMĂNEȘTI (1785-1892), DIN PATRIMONIUL HUNEDOREAN *

MARIA BASARAB

A întreține vie memoria unor oameni de cultură și a le prețui activ scrierile lor, reprezintă dovada cea mai sigură a capacității urmașilor de a le fi, cu adevărat, apropiați în spirit. Minimalizarea înaintașilor se raportează la succesori, chiar dacă pare paradoxal, pentru că atitudinea față de valorile trecutului este de fapt definitorie pentru prezent. Prețuirea valorilor proprii este o autentică forță culturală, care constituie adevărat catalizator pentru procesele înnoitoare ale culturii viitoare. Dintotdeauna, personalităților le-a fost dat să întrevadă marele rost și rol revenit lărgirii continue a spiritualității, care traversează drumul noțiunii de valoare. Astfel, D. Cantemir în *Istoria hieroglifică* spunea „...celor ce niciodată pre slove au căutat, măcar că videala ochilor mai ascuțită și-au păzit, însă neștiința în întunericul și în tartarul necunoștinței i-au vîrit“¹.

Aprecierea culturii în ansamblul ei ne îndatorează. Revitalizarea valorilor definitorii pentru spiritualitatea națională a secolelor anterioare, în care a trăit deplin preocuparea pentru unirea principatelor și dobîndirea independenței, demonstrează modul, în care întîmpinăm marile date ale culturii naționale, reprezentative pentru actualitate.

Slujitorii culturii dinainte de anul 1900 au fost animați de o nestăvilită dorință de a-și da obolul pentru luminarea și prosperarea poporului. Cărturari cu dragoste de popor și însuflețiți de aspirații spre progres au dat creații spirituale, care au amplificat conținutul valoros al culturii românești.

Spațiul, pe care-l ocupă cărțile didactice în aria culturii noastre, este considerabil. Cunoașterea conținutului acestor cărți slujește la stabilirea adevărului istoric al unei epoci. Acești autori de cărți didactice, sînt oameni de cultură, care au luptat, prin mijloace proprii, pentru luminarea poporului, mai ales cei din Transilvania în condițiile ei istorice particulare. Deci cartea de școală a participat și ea la înfăptuirea marilor acte din istoria poporului român, a fost factor activ la menținerea și consolidarea unității spirituale a celor trei țări românești, a făuririi și desăvîrșirii statului român unitar.

* Cărțile didactice studiate, se află în posesia Muzeului județean Deva, Parohiei I Deva, Parohiei Almaș Săliște, Parohiei Bîrcea Mică, Parohiei II Orăștie.

1. D. Cantemir, *Istoria hieroglifică*, vol. I, ediție îngrijită și studiu introductiv de P.P. Panăltescu și I. Verdeș, București, 1965, p. 78.

Dezvoltarea învățămîntului prin sporirea editării cărților didactice, creează un climat propice pătrunderii culturii în păturile sociale mai cuprinzătoare, pregătește specialiști pentru crearea de noi bunuri spirituale. Cu acest mărș țel, cu acest interes îndreptățit al luminării poporului își editează cărți de învățatură corifeii Școlii Ardelene. Socotind că una din cauzele asupririi românilor se datorează nivelului scăzut de cultură, ei pornesc o muncă asiduă de luminare a maselor. „De cîndu-s românii, ațiția nu s-au prenumerat (abonat n.n.) la o carte și cu atita nerăbdare cît și cu cît s-au prenumerat la renumitele opere Șincai — Clainiene“² se spune în „Istoria Românilor din Dacia Superioară“.

O astfel de căutare trebuie să fi avut și „Îndreptare către aritmetică“, înția parte alcătuită și întocmită pentu folosul și procopseala tuturor școlilor normălicești a neamului românesc, de Gheorghe Șincai din Șinca directorul și cateheticul numitelor școli“. Cartea începe cu capitolul „Tilcuri înainte mergătoare“, în care învață operațiile aritmetice de bază, apoi scrie despre regula „cea de aur sau de trei“, iar la „adăugere“ (ultima pagină) marele dascăl al românilor transilvăneni sub oblăduirea căruia au luat ființă peste 300 de școli, trece la „tabla tibeti“ care „...învață cum trebuie înmulțiți numerii între sine începînd de la 1 pină la 10 care fiindcă e de mare folos și tocma de lipsă nu numai pentru pruncii cei mici, pentru a căroră procopseală s-au și făcut cartea aceasta, ci pentru toți oamenii, care însă nu sînt bine deprinși întru înmulțirea numerilor“³.

Perpetua dorință de instruire stimulează autorii de manuale și se simte tendința de diversificare a conținutului lor. În 1856 apare la Viena „Metoda calculațiunii în cap în legătură cu numeroase probleme de in-deletnicire pentru învățatori și candidați la învățatori“, care încurajează învățarea operațiilor aritmetice raportînd cifrele la obiecte din realitatea înconjurătoare.

Cutezanța de a răspîndi cunoștințe novatoare, însușite într-un cadru organizat, au cunoscut-o mulți din pedagogii de atunci, care editau și reeditau cu adăugirile convenite, manuale didactice, contribuind din plin la progresul învățămîntului românesc. „Aritmetica pentru școlile poporale greco-răsăritene“ a lui Visarion Roman conține noțiuni elementare despre foarte actuala teorie a mulțimilor“... mai multe lucruri de o speție se numesc o mulțime“⁴ și continuă cu exemplificări, care nu de puține ori sînt luate din realitatea imediată. Printre problemele de „adițiune“ una cerea adunarea unor cifre, care reprezentau numărul locuitorilor din fiecare continent, oprindu-se astfel la ideea, pe care a gîndit-o probabil și autorul, a legării cunoștințelor interdisciplinare.

Alcătuitorii manualelor didactice aveau în vedere și perfecționarea judecății nu numai în scris dar și „în cap“. O „Aritmetică pentru școlile satești din Imperiul Austriac“ apărută în 1860 cuprindea un capitol intitulat „Calcularea cu numeri întregi, calcularea cu capul și cu cifre“.

2. A.P. Ilarian, *Istoria românilor din Dacia superioară, I*, Viena, 1852, p. 239—240.

3. Gh. Șincai, *Îndreptare către aritmetică înția parte alcătuită și întocmită pentru folosul și procopseala tuturor școlilor normălicești a neamului românesc*, Blaj, 1785, p. 78.

4. V. Roman, *Aritmetică pentru școlile poporale greco-răsăritene*, Sibiu, 1858, ediția II-a inavuțită, p. 1.

Preocupări pentru învățarea aritmeticii a avut-o și dascălul devenit George Lorentiu, care „comunică“ revistei „Amicul școliei“ două probleme „...dinpreună cu rezolvarea lor“⁵.

Alcătuitorii manualelor didactice aveau în vedere și perfecționarea cadrelor didactice, a celor care explicau ceea ce era tipărit în carte. În ajutorul învățătorilor este editat „Computulul în școala populară, manual pentru învățători“ a lui Ion Popescu. Cartea conține unele noutăți metodice în predarea aritmeticii. În prefață autorul își exprimă regretul pentru rezerva, cu care a fost întâmpinată cartea sa, care abia în 11 ani de la prima ediție a ocupat locul pe rafturile bibliotecilor personale și aceasta pentru că el cerea înlocuirea regulilor aritmetice prin judecată „prin raționamentul minții“⁶ și mai devreme, mai convingător atenționează pe învățători, care au conștiința misiunii lor, care trăiesc „...în popor, cu poporul și pentru popor“⁷ că trebuie să se integreze în cunoașterea „...cu de-amănuntul a mijloacelor de câștig și a prețurilor lucrurilor din comună“ „...precum și toate împrejurările favorabile și nefavorabile ale proprietarilor și lucrătorilor cu ziua“⁸ și de mare ajutor în acest sens va fi învățarea aritmeticii după metoda intuiției, propagată în cartea sa, care se bazează pe exemplificări concrete. Iar pentru temeinicia însușirii cunoștințelor aritmetice, Ion Darius învățător la școala primară din Satu-lung a scris o „Aritmetică, exerciții practice pentru anii din urmă a școlii primare“ cu scopul de a „...se folosi copilul de ceea ce a învățat în școală în viața practică și... de a-și dezvolta și de a-și ageri facultățile spirituale“⁹. Aceeași metodă, care are efectul de a sistematiza de a spori puterea de analiză, apoi de sinteză, a școlarilor, o recomandă Arsenie Vlaicu în „Curs practic de aritmetică pentru școlile populare române“. Metoda intuiției spune autorul, trebuie să slujească la clarificarea noțiunilor aritmeticii „...fiecare cifră este reprezentată printr-un desen ce cuprinde numărul respectiv“ și „...fiecărui număr să i se dea o numire pentru ca școlarul să poată ieși din chaosul necunoscutului“¹⁰.

În Transilvania lupta pentru progresul culturii românești sporește, împletindu-se cu acțiunile pentru câștigarea și apărarea drepturilor sociale și politice, mai ales în condițiile aspre ale dualismului austro-ungar. În aceste circumstanțe Simion Bărnuțiu cerea „...deschiderea a cât mai multe școli naționale“ dar în care „...să se introducă științele cele folosite“ fiindcă „...școala e datoare a-l învăța pe om și cum să trăiască mai fericit decât pînă acum“ subliniind necesitatea competenței profesionale, pentru că poporul nu se bucură „...cînd își vede școlarele (pe unde sint ele) sub direcțiunea unora obscuranți ambițioși carii îi tot cîntă de pedepsele iadului“¹¹.

Rolul major, istoric, care revine dascălilor în păstrarea conștiinței noastre naționale, este semnalat și de „Revista Orăștiei“ în care se men-

5. G. Lorentiu, în revista „Amicul școliei“ nr. 15, Sibiu, 1861, 1 aprilie, p. 124.

6. I. Popescu, *Computulul în școala populară*, manual pentru învățători, Sibiu, 1975, ediția II-a, prefață.

7. *Idem*, p. 167.

8. *Ibidem*.

9. I. Darius, *Aritmetică, exerciții practice*, Brașov, 1881, prefață.

10. A. Vlaicu, *Curs practic de aritmetică pentru școlile populare române*, Brașov, 1892, prefață.

11. G. Bogdan-Dulcă, *Viața și idelle lui Simion Bărnuțiu*, Anexe, București, 1924, p. 203.

ționează : „Dar ca să ai școli bune îți trebuieșo învățători buni. De aceea dar să creștem, cu grijă și mulți căci prin fiecare am dat o nouă proptă neamului nostru“¹².

Învățământul era totuși mai anevoios, mai ales pină la jumătatea secolului al XIX-lea, și din pricina persistenței bucoavnelor, ca și cărți de citire, care înzestrau copiii doar cu elementele necesare citirii și înțelegerii cărților bisericești. În posesia muzeului din Deva se află o „Bucoavnă pentru învățatura pruncilor ce cuprind în sine rinduiala vecerniei, u-treniei și a sfintei liturghii cu priceasnele de preste săptămână și la prasnice împărătești, cele 10 porunci ale lui Dumnezeu și alte învățături bisericești“. Bucoavna aceasta a apărut la Sibiu în tipografia lui Gheorghe de Clozius și este nedatată și neidentificată printre cele cataloage de Onisifor Ghibu în „Din istoria literaturii didactice românești“. Dar cum se știe că tipografia trece în stăpînirea lui Gheorghe de Clozius în anul 1833 datarea bucoavnei poate începe cu acest an.

Cărțile de citire, care iau locul bucoavnelor și abecedarelor, nu sînt o demonstrație de virtuozitate verbală. Ele nu întodeauna urmăresc afirmarea unui ideal expresiv, mai degrabă conținutul lor cu caracter popular le asigură puterea de transmisibilitate. Lecturile prezentate își impun tangența voită cu realitățile concrete. De pildă în „Cartea de citire sau Legendariu românesc pentru a doua clasă a școlilor poporene“ alcătuită de Samuil Andreievici în 1855 cuprinde un prim capitol, care se intitulează „Despre lucrarea pămîntului“ și mai conține cîteva maxime cu tîlc și cu rezonanță peste ani : „Cel ce nu asudă și nu ostenește din spicul holdelor nu se îndulcește“ sau „Numai prin chiverniseală înțeleaptă cîștigă oamenii avuție dreaptă“. Cartea se încheie cu maxime la fel de povățuitoare : „Nu învăța pre alții pină ce nu ai învățat mai întii însuți și de voiești să îndrepti lumea începe de la tine“¹³. Conținutul cărții urmărește deci să imprime în caracterul tinerilor dragostea de muncă, cumpătare și continua perfecționare.

Din pricina insuficienței diversificării a obiectelor de învățămînt, pe domenii ale științelor, cărțile de citire aveau un caracter enciclopedic. Lecturile conțin noțiuni de anatomie, astronomie și mai ales de agricultură. O astfel de carte este cea a lui Visarion Roman „Carte de lectură românească pentru școlile române primare“. Scopul conceperii ei îl afirmă în prefața cărții chiar autorul. Trebuia facilitată posibilitatea vorbirii și scrierii școlarului „...de a-l deprinde la legile cugetării, de a-i înavuți mintea și înnobila inima“¹⁴.

Despre aportul lui Zaharia Boiu, dascăl și autor de cărți didactice, la întregirea literaturii didactice O. Ghibu în „Din istoria literaturii didactice românești“ afirma că „Pentru cultura românească a fost o mare pagubă că manualele școlare ale lui Boiu n-au fost continuate și perfecționate an de an pină în zilele noastre“¹⁵. Lecturile acestor cărți de ci-

12. Revista „Orăștiei“, Orăștie, 1895, 9 nov.

13. S. Andreievici, *Carte de citire sau Legendariu românesc, pentru a II-a clasă a școlii poporene*, Viena, 1855, p. 161.

14. V. Roman, *Carte de lectură românească pentru școlile române primare*, Sibiu, 1862, prefață.

15. O. Ghibu, *Din istoria literaturii didactice românești*, București, 1975, p. 206.

tire, prin stilul curat dat de simplitatea frazei și prin conținutul plăcut și cu substrat real, cultivă la elev interesul pentru cultură, asigurându-i că lectura este o garanție a culturii sale. În „Cartea de cetire pentru școlile populare române“ Zaharia Boiu crede în universalitatea produselor spiritualității „...că ce a produs spiritul omenesc este bun comun al omeniei“¹⁶. A exemplificat afirmația prin povestirile prezentate : „Fapta nobilă“ de Hoffman sau alte lecturi după Frații Grimm, alături firește de „produse“ românești, de exemplu poezia „Limba românească“ de George Sion. De altfel prefața cărții sale este o „ars poetica“ dacă forțăm puțin expresia, un tabel de reguli și legi cu privire la perfecționarea manualelor, transmitând implicit și ideea perfectibilității prin învățatură și insuflă celor pe care îi mai pot forma cărțile prin conținutul lor, umanismul, învățătura fiind doar cea care îi ajută ca „...limba cea scrisă să o poată transpune cu securitate, claritate și gust în limba cea vorbită“ pentru „...a înmulți cunoștințele lui despre țara sa și poporul său despre alte țări și popoare de acum și din trecut“¹⁷. Autor, mai tîrziu al altei „Cărți de cetire pentru școlile populare române greco-orientale“ Zaharia Boiu își exprimă speranța aportului avut la sporirea calității cărților de școală, și această carte să contribuie „...la prosperarea învățămîntului în școlile noastre“¹⁸. În manual introduce lecturi moralizatoare, pentru formarea unor bărbați de nădejde, apărători ai românilor sau lecturi cu conținut medical, exemplu „Bolnavul vindecat“ recomandînd un regim alimentar rațional. Conținutul amalgamat al cărților de citire nu obosește ci dimpotrivă activează școlarii la lecții. În aceeași carte a lui Zaharia Boiu se transmit noțiuni de geografie : „Valea Hațegului“, „Mureșul și Oltul“ și desigur cunoștințe despre lucrări practice agricole. Dragostea de muncă fizică este sugestiv insuflată și printr-o ghicitoare, de exemplu „Am o grebluță cu cinci dințișori, Pe zi-mi trebuiește de-o mie de ori“.

Menirea cărților didactice era de a dezvolta interesul pentru frumos, de a trezi simțul estetic. Ceea ce este demn de semnalat pentru cartea lui Ion Lăzăriciu „Elemente de poetică română în uzul tinerimii gimnaziale și preparandiale“ apărut la Deva în anul 1884, este mai ales, referirea specială la definirea poeziilor populare care sînt „...acele produse poetice, ce s-au născut și s-au păstrat în gura poporului și s-a transplatat prin tradițiune de la străbuni la nepoți“¹⁹. Afectează acestui gen de creație artistică un întreg capitol în care teoretizează despre poezia populară, exteriorizîndu-și astfel prețuirea pe care o acordă rimelor sincere, alcătuite de românul inzestrat cu sensibilitate poetică.

O carte didactică editată pentru cursul superior liceal, cu conținut adecvat nivelului de vîrstă și de pregătire, este „Istoria limbii și literaturii române cu probe de limbă, de ortografie și grafie din toate veacurile precum și cu bucăți literare alese, începînd din cele mai vechi timpuri

16. Z. Boiu, *Carte de cetire pentru școlile populare române*, Sibiu, 1865, prefață.

17. *Ibidem*.

18. Z. Boiu, *Carte de cetire pentru școlile populare române greco-orientale*, Sibiu, 1869, prefață.

19. I. Lăzăriciu, *Elemente de poetică română în uzul tinerimii gimnaziale și preparandiale*, Deva, 1884, p. 36.

pînă astăzi“ de Ion Nădejde, apărută la Iași în anul 1886. Editarea acestui manual era fondată pe lipsa de importanță ce se acorda atunci studierii limbii române căreia „...nu i s-a dat studiul dezvoltat ce i se cuvine“²⁰.

Respectul și considerația ce le nutrim strămoșilor noștri se manifestă concomitent față de istoria limbii române, ca și față de stadiul la care ajunsese lexicul românesc, în care se poate exprima orice gînd : „Punînd înaintea școlarilor modele din trecut, avem de gînd să-i facem să le placă mai mult a lua cuvinte plastice din autorii vechi, ori din popor decît să umple limba cu cuvinte neînțelese cu treabă și fără treabă“²¹. În partea a III-a a cărții sînt redată fragmente din opere literare, începînd cu primele scrieri în limba română, se oprește asupra literaturii populare, opunîndu-se intervențiilor, care știrbesc farmecul spontaneității creațiilor populare.

Dragostea de limba românească și-o exprimă și A. Lupul — Antonescu în „Veacul XVI. Limba și literatura românilor“ editată la București în 1890, carte pe care o închină elevelor și elevilor săi. Atenția cu care se promovează cuvintele de orice fel în limba noastră, grija față de formarea și apoi menținerea unui fond principal de cuvinte alese, nuanțate, ca cel uzitat, de pildă de marii noștri clasici, contemporani autorului, sînt concretizate prin fragmente literare voit exemplificatoare. Autorul motivează interesul pe care sîntem datori a-l purta îndepărtatului trecut istoric, cunoașterii lui, care va spori mult frumusețea limbii române, ce „...va părăsi formele nefirești graiului nostru (...) care se va dezvolta continuu, îmbogățindu-și dicționarul, înfrumusețindu-și fraza, făcîndu-se astfel capabil să exprime tot felul de cunoștințe și de idei, pe care le îmbracă în forme expresive plăcute, armonioase cum numeroase modele se pot găsi cu deosebire la scriitorii din a doua jumătate a veacului XIX“²².

Față de limba părintească, autorii de cărți școlare simt datoria unită cu plăcerea de a o vorbi corect, de a o îmbogăți cu forme noi de exprimare pentru a o face mai armonioasă, mai clară și mai precisă : „Limba unui popor fiind și ea faptă istorică și prin urmare adevăr istoric, de aici nu mai încapă la îndoială că și în gramatică sînt de a se face cercetări serioase, conștiințioase și gramatica limbii are de a se fonda pe baze istorice“²³, scrie marele om de cultură Timotei Cipariu în „Elemente de limbă română după dialecte și monumente vechi“ apărută la Blaj în anul 1854. Cunoscător pe deplin al detaliilor lingvistice și gramaticale, T. Cipariu reeditează în anul 1862, la Blaj, „Compendiu de gramatică limbii române“. Partea III-a referitoare la lectură asigură accesibilitatea cărții prin prezentarea unor lecturi scurte („Ciinele“, „Pisica“, „Lucrătorul“), sau prezintă înțelepciunea unor maxime și proverbe. Poliglot, cărturarul ardelean în prefața „Gramaticii limbii române partea I-a Sintetica“, (București 1877), editată pentru un nivel de școală superior,

20. I. Nădejde, *Istoria limbii și literaturii române*, Iași, 1886, p. 3.

21. *Idem*, prefață.

22. A. Lupul Antonescu, *Veacul XV. Limba și literatura românilor*. București, 1890, p. 135.

23. T. Cipariu, *Elemente de limbă română după dialecte și monumente vechi*, Blaj, 1854, p. v.

recomandă studiul limbii române prin metoda comparativă, prin analogie cu limbile înrudite limbii noastre bineînțeles neștirbind granițele particularităților limbii române, păstrînd specificitatea ei „...limba română încă are forma sa proprie prin care se distinge“²⁴.

Printre „luminătorii pruncilor“ merită a fi amintit și Nicolae Bălășescu, care a scos în câteva ediții cărți de gramatică (1835, 1947, 1848). Muzeul din Deva posedă o „Gramatică română pentru seminarii și clase mai înalte“ editată la București în anul 1850. Dascăl experimentat N. Bălășescu militează pentru predarea, prin metode accesibile, a noțiunilor gramaticale scrise „...într-un stil frumos și inteligibil“²⁵. Învățînd bine regulile gramaticale poate fi însușită o limbă corect și unitar și în modul acesta ea poate fi preluată de generațiile următoare „...limba scolastică să fie în toate părțile asemenea, să trateze despre cercetările cele mai nouă gramaticale și potrivit cu propășirea limbii române să dicteze acum regulile pentru mai mulți ani înainte“²⁶.

Conținutul didactic i se adaugă cel educativ, specificîndu-se că manualele didactice aveau o adevărată funcționalitate educativă. Pilduitoare în acest sens este „Lecționariu latin (Blaj 1863) pentru a doua clasă gimnazială după M. Schinnagl, de Ioane M. Mo'ldovan, în care dictonul ocupă loc de onoare și este tăinuitor de adevărate lecții de conduită în viață, (exemplu : „Onoarea cea mai înaltă se cuvine virtuții singure“, „Care nu pedepsește pe cei vinovați strică celor buni“). Deci cărțile de gramatică aveau și ele marele rol de a transmite idei de interes major pentru a câștiga adevărate tinerilor la frumusețea împlinirii datoriei cetățenești, de a nu uita legătura de neam dintre toți românii purtători ai dragostei de țară. Chiar în definiția pe care o dă gramaticii N.I. Mihălțeanu (în anul 1876 protopresbiteriu greco-ortodox al Zarandului) nuanțează ideea enunțată „...e cartea, care ne învață a vorbi și a scrie bine românește a ceea ce cugetăm“²⁷, în „Gramatica română pentru clasa a doua populară și normală“ (Sibiu 1868).

Din rațiuni politice motivate pentru anii aceia este relevată ideea originii pur latine a poporului român „Gramatica românească pentru clasele gimnaziale inferioare“ de Gavril Munteanu (Brașov 1870) pledează pentru o terminologie unică „...cea latină în toate gramaticile și în română“ și pentru o limbă română „...vorbită de toți românii fără distincțiune de Țară și provincie ce nu mai aproape de tipul primitiv al limbii latine“²⁸.

Tendința vădită pentru o limbă literară unică, pentru un vocabular selecționat, elevat, reiese din afirmația aceluiași autor care crede că limba română trebuie adusă „...la certe reguli așezîndu-le pe baze solide, spre a le asigura contra provincialismelor“²⁹. Un astfel de vocabular li-

24. Idem. *Gramatica limbii române partea I-a Sintetica București, 1877*, p. 5.

25. N. Bălășescu, *Gramatica română pentru seminarii și clase mai înalte*, București, 1850, prefață.

26. Idem, p. IX.

27. N.I. Mihălțeanu, *Gramatica română pentru clasa II-a populară și normală*, Sibiu, 1868, prefață.

28. G. Munteanu, *Gramatica română pentru clasele gimnaziale inferioare*, Brașov, 1870, prefață.

29. Ibidem.

terar poate fi însușit numai pe baza cunoașterii unor noțiuni gramaticale, crede G. Munteanu care este cunosător al gramaticii românești în deosebi, încă prin cea editată în anul 1861 (Gramatica română pentru clasele gimnaziale, Brașov, 1861) „...eu am năzuit că combinațiunile sintactice generale ale limbii să le aplec la reguli cuprinse în gramatica universală (...) iar pentru acele combinațiuni sintactice singulare, ce sînt proprii limbii noastre să scot reguli din natura limbii chiar să le justific prin exemple pe cît s-a putut luate din autorii noștri“³⁰, și într-adevăr la pagina 92 printre exemplificările referitoare la verb citează poezia „Mama lui Ștefan cel Mare“ de D. Bolintineanu.

Cu mult înainte de unire, cărțile didactice circulau dintr-un principat în altul, Carpații nefiindu-le opreliști. Roadele minții cunoscuților cărturari români, treceau dintr-o provincie românească în alta fără încetare, împlinind trebuințele spirituale. „Faptul că o carte ce se tipărea în Moldova sau în Țara Românească ajunge în ciuda existenței unor dificultăți, în cele mai îndepărtate colțuri ale Maramureșului sau Banat, reprezintă o dovadă că românii de aici știau că cei de peste munți le sînt frați, că vorbesc aceeași limbă, că au aceeași descendență“³¹.

Prin cărțile de școală și mai ales prin cele de istorie, se cultivă spiritul cetățenesc, dragostea de neam și de glie. Lupta pentru propășirea românilor, dintr-un slogan devine o realitate prin lecțiile istorice pline de bărbăție vitejească. Trăsătura dominantă a acestor lecții o constituie trezirea și formarea conștiinței naționale, strădania pentru sporirea unității cultural-naționale.

În „Istoria română pentru școlile primare de ambe sexe“ apărută la București în anul 1887, autorul și mare istoric Grigore Tocilescu spune că este necesar ca „...învățămîntul istoric se ocupe locul de căpetenie în educațiunea tinerimii școlare“ ca „...să-i cultive inima, să-i mobilizeze pasiunile, entuziasmîndu-l pentru tot ce este Bine, Frumos și Adevăr“³² fiind convins, că acest echilibru clasic trebuie să domine caracterul tinerilor. Istoria este „...aprecierea trecutului prin lumina prezentului“; frumusețile și bogățiile patriei sînt motiv de mîndrie națională, iar „...faptele eroice consemnate de istorie întăresc o națiune“³³. Datinile și obiceiurile străbune se suprapun ființei umane întregindu-i specificul său național. G. Tocilescu reconsideră obiceiurile poporului său, care fac parte din istoria lui nescrisă și îndeamnă generațiile tinere să prețuiască datinile și obiceiurile străbunilor o moștenire la care să adauge „...și ei ceva pentru ca astfel crescută să o lase generațiunii ce-i urmează“³⁴. Progresul este asigurat prin selectarea a tot ce au creat valoros înaintașilor: „Să ne înviorăm și să ne întărim citind isprăvile vitejești ale străbunilor, jertfele lor pentru libertate, dreptate și neatîrnare să culegem îndreptări din greșelile și suferințele lor. (...) națiunea română s-a arătat totdeauna vrednică și bărbătească în mijlocul barbarilor de tot soiul, ea

30. G. Munteanu, *Gramatica română pentru clasele gimnaziale*, Brașov, 1861, prefață.

31. O. Schiau, *Cărturari și cărți în spațiul românesc medieval*, Cluj, 1978, p. 9.

32. G. Tocilescu, *Istoria română pentru școlile primare de ambe sexe*, București, 1887, prefață.

33. *Idem*, introducere.

34. *Ibidem*.

a reprezentat cultura antică și a servit de element civilizator printre dinșii“³⁵.

În Transilvania se editau manuale românești, uneori cu puternice influențe străine în special germane și maghiare. Pentru că se simțea totuși nevoia de cărți, din care tineretul școlar să se instruiască, crește interesul pentru traducerea și tipărirea unor scrieri străine, reprezentative pentru epocă și adaptate la condițiile realității românești. În această categorie poate fi inclusă „Cărticica moravurilor bune pentru folosul și trebuința tinerimii despre nemție în rumânie întoarsă“ de Moise Fulea (Sibiu 1837). Este o carte prin excelență educativă, învățându-i pe tineri, care le sînt datorii față de părinți, dascăli, frați sau prieteni, dar cartea se adresează și adulților „...dacă le este voia a învăța cum să ție cumpăt și măsură în toate trebile lor“³⁶.

Trebuia încurajată însă tendința spre originalitatea românească. O. Ghibu afirmă că această carte a lui Fulea „...e foarte frumoasă plină de idei morale expuse într-o formă convingătoare, dar ea e cu totul străină de viață și de firea românului“³⁷.

Despre eficiența educativă a învățătorului se ocupă „Instrucțiune pentru învățătorii din școlile normale și capitale confesionale din Mitropolia Românilor de religie greco-răsăriteană din Ungaria și Transilvania“ (Sibiu 1869). Învățătorul trebuie să mențină disciplina școlară „...adică ordinea bună și în afară de școală prin aflarea măsurii cuviincioase la întrebuițarea asprimei, aceasta este măiestria mare“³⁸.

Carte instructiv-educativă este și „Educațiunea și instrucțiunea generală pentru părinți, docenți și alții cărora le este încredințată să joace la animă cultura poporului“ de Munteanu Solomon, (Blaj 1874) care cuprinde capitole referitoare la educația fizică, educația intelectuală, educație estetică, educație morală. Mai târziu în anul 1877 la Sibiu, Mihail Velceanu scoate „Educațiunea de școală și acasă compusă după datele, cunoștințele și experiențele educatorilor celor mai probați“, care vine în ajutorul părinților care trebuie să „conlucre“ cu școala, cu scopul de a contribui mai mult la întregirea trăsăturilor pozitive de caracter ale tinerilor : „Ce osteaneală poate fi pentru părinți a cere de la prunci (...) ca să umble pe drum cu buna cuvîntă“³⁹.

Un mare rol în educarea sentimentelor de respect pentru trecutul poporului român și de admirație față de minunățiile acestui pămînt, l-au avut cărțile cu conținut geografic. Una dintre cele mai frumoase scrieri geografice a timpului este „Icoana pămîntului sau Carte de geografie“ de I. Rusu (Blaj 1842). Referindu-se la geneza acestei cărți Gh. Barițiu nota în ziarul „Observatorul“ din 1880 că „...în convenirile ținute în sala tipografiei seminarului, unde se discutau o mulțime de alte chestiuni lite-

35. Ibidem.

36. M. Fulea, *Cărticica moravurilor bune pentru folosul și trebuința tinerimii despre nemție în românie*, Sibiu, 1837, prefață.

37. O. Ghibu, *Din istoria literaturii didactice românești*, București, 1975, p. 189.

38. *Instrucțiune pentru învățătorii din școlile normale și capitale confesionale din Mitropolia românilor de religie greco-răsăriteană din Ungaria și Transilvania*, Sibiu, 1869, p. 7.

39. M. Velceanu, *Educațiunea de școală și acasă compusă după datele, cunoștințele și experiențele educatorilor celor mai probați* Sibiu, 1877, p. 14.

rare, s-a născut planul acelei frumoase geografii românești⁴⁰. Autorul cărții în prefața manualului său motivează apariția geografiei ca o necesitate de mult și de mulți simțită în Transilvania. În carte tronează crezul în desăvîrșirea culturală a omului. Cultura unui popor va favoriza și o societate umană dornică de bine pe pămînt : „Ura și neștiința nu va mai putea fi perete despărțitor între popoare. Duhul timpului de cumva nu va da înapoi, nu va mai lăsa pre români în veche neștiință și trebuința culturii lor a ajuns la inima chivernisirii și la a tuturor care voiesc folosul patriei și binele omenirii“⁴¹ și mai departe afirmă că „...românilor le este lipsă cultura și aceasta în limba românească“⁴². Autorul iese din sfera pur geografică a cărții. Este conștient de necesitatea cultivării românilor, dar mai necesară pentru împlinirea acestui deziderat este îmbogățirea limbii românești prin formarea de noi cuvinte „...din rădăcini românești“⁴³. Imprumuturile în limba română să nu abunde, cuvintele străine împrumutate în limbă să fie „...întocmite după formele limbii românești îmbrăcate în veșminte românești“⁴⁴. Revendică dreptul școlilor de a avea materialul didactic necesar explicării și înțelegerii noțiunilor de geografie „Spre a întrebuița mai cu folos această geografie este încă de lipsă un Atlas sau mai puțin un anumit număr de hărți“⁴⁵.

În revista „Transilvania“ din 1—15 noiembrie 1884, p. 176, se anunța apariția unui „Compendiu de geografie universală“ prelucrat în uzul școlilor medii a preparanșilor cu 18 figuri originale intercalate în text, de Teodor Ciontea, profesor preparanșial la Arad. Cartea, progresistă pentru acel timp, avea ca prim capitol Geografia matematică : „Scopul meu a fost numai și numai să contribuie la răzlețirea de cunoștințe geografice în poporul român“⁴⁶. În ultimul capitol cartea dădea noțiuni de topografie și etnografie. De aici aflăm că atunci „...Deva cu 2000 de locuitori are școală reală pedagogică de stat“⁴⁷.

D. Făgărășeanu și S. Moldovan, în „Geografia pentru școlile populare române“ editată la Brașov în 1886, menționează că multe cunoștințe se asimilează de către elevi și în funcție de cum învățătorul este înzestrat cu măiestrie pedagogică, și după priceperea lui de a prezenta oral aceste cunoștințe : „El va descrie într-un mod viu și atrăgător unele rarități ale naturii (Detunata, Cheia Turzii etc.) unele datini și obiceiuri din viața popoarelor“⁴⁸.

Din necesități obiective se editează și manuale școlare, care au neprețuitul merit de a răspunde cunoștințe de geografie, fizică, istoria naturii, contribuind la cunoașterea fenomenelor naturii în lumina adevărului științific. slăbind puterea credinței în superstiții.

Același Zaharia Boiu publică la Sibiu în anul 1869 „Elemente de istoria naturii și fizica pentru școlile populare române greco-orientale“. Cartea de căpătii a acestui autor de manuale școlare, este natura : „Iată

40. Gh. Barițiu, „Observatorul“ nr. 86, Sibiu, 1880.

41. I. Rusu, *Carte de geografie*, Blaj, 1842, p. 3.

42. *Idem*, p. 8.

43. *Idem*, p. 18.

44. *Ibidem*.

45. *Ibidem*.

46. T. Ciontea, *Compendiu, de geografie universală*, Arad, 1884, prefață.

47. *Idem*, p. 107.

cartea în care citeș eu în toate zilele“⁴⁹. În „Elementele de istoria naturii și fizică“ din anul 1873 Z. Boiu afirmă în prefața cărții că „Fizica și istoria naturii laolaltă se pot numi icoana naturii sau a firii“⁵⁰.

Un alt autor de cărți didactice a fost dr. Daniil Barcianu, care în anul 1883, la Sibiu editează „Elemente de istoria naturală pentru școlile populare“, care cuprinde capitolele : zoologia, botanica, geografia. Manualul are menirea de a instrui și educa tineretul în spiritul cunoașterii obiective a fenomenelor și lucrurilor înconjurătoare. Autorul acestei cărți în prefața „Almanahului învățătorului român, 1890—1900“, întocmit de Iosif Velceanu la Sibiu, în anul 1899, își exprima părerea de rău pentru că nu exista posibilitatea întrunirii dascălilor pentru a-și schimba opiniile în legătură cu progresul școlii, pentru că aceștia n-au un loc unde „...să-și poată spune câte o vorbă colegială, frățească, românească spre a se mîngîia și îmbărbăta în susținerea luptei grele ce o duc pentru luminarea poporului român“⁵¹.

O carte cu cunoștințe științifice este și „Mineralogia curs elementar de introducere în studiu mineralelor, redactat și demonstrat pe figuri pentru elevii și elevele clasei a III-a secundară“, de Sabba Ștefănescu (București 1888). În prima și a doua parte a cărții sînt prezentate noțiuni elementare de nomenclatură și noțiuni de chimie, iar în partea a III-a autorul se ocupă în special de mineralogie, prin descrierea a 40 de minerale „...mai comune și mai utile“⁵².

În secolul al XIX-lea se editează și cărți didactice, care propagă cunoștințe cu caracter practic. O astfel de carte se poate numi și „Epistolarul sau carte de învățătură pentru deprinderea în corespondență și scrisori atît private cît și politice, care vin mai ales în viața omenească înainte“, întocmită de Sava Popovici la Sibiu, 1847. Interesul mare, pe care-l face de altfel cunoscut autorul, prin publicarea acestei cărți este „...curatul cuget ce-l am pentru înaintarea culturii naționale“⁵³, și cheamă pe toți știutorii în ale scrisului să participe cu „...toate puterile într-o unire și într-un cuget național pentru cultura și luminarea neamului“⁵⁴. Autorul învață apoi maniera în care se întocmește o epistolă de gratulație (felicitare), de rugăminte, de recomandație, de înștiințare și toate trebuie să aibă același stil „scurt deslușit și corect“⁵⁵.

Cu aplicativitate imediată erau și cunoștințele transmise prin „Enciclopedia poporană IX. Comptabilitatea agricolă prelucrată pentru uzul școlilor rurale“ de Dimitrie Iarcu (București 1870) : „Inițiind pe junii elevi în principiile contabilității institutorii vor face să se planteze într-

48. D. Făgărășanu și S. Moldovan, *Geografia pentru școlile populare române*, Brașov, 1886, în „Către învățători“.

49. Z. Boiu, *Elemente de istorie a naturii și fizica pentru școlile populare române greco-orientale*, Sibiu, 1860, prefață.

50. Z. Boiu, *Elemente de istorie naturală și fizică*, Sibiu, 1873, prefață.

51. D. Barcianu, în prefața *Almanahului învățătorului român 1890—1900* întocmit de Iosif Velceanu, Sibiu, 1899.

52. S. Ștefănescu, *Mineralogie curs elementar de introducere în stadiul mineralelor*, București, 1888, p. 4.

53. S. Popovici, *Epistolarul sau Carte de învățătură pentru deprinderea în corespondență și scrisori atît private cît și politice care vin mai ales în viața omenească înainte*, Sibiu, 1847, p. II.

54. *Idem*, p. III.

55. *Idem*, p. II.

inșii ideii de ordine și de economie, care vor cămui în viață și astfel vor dobândi un titlu la recunoștința țării“⁵⁶.

Necesitatea unui învățămînt legat de practică, integrat în realitățile vremii era și chemarea pe care o adresa școlilor, Vasile Petri prin revista sa „Școala practică — magazin de lecțiuni și materii pentru instrucțiunea primară“ (Năsăud 1885). El recomandă păstrarea unei ordini anume a obiectelor în procesul de învățămînt, în funcție de nevoia pe care o ai de ele, în viață. Locul prim îi revine limbii materne, apoi calculațiunii, istoriei patriei și constituțiunii geografiei și științelor naturale, iar printre capitolele lecțiilor înșirate spre exemplificare, loc de seamă îl ocupă cel dedicat „Deprinderilor în economia de cîmp și de grădină“⁵⁷. Printre obiectele tehnice sînt enumerate Cîntul și Desenul care „...este unicul mijloc pentru a deprinde vederea și mîna, pentru a procura eleganța națională și fiindcă fără dexteritatea în desen industria nici cînd nu se poate dezvolta“⁵⁸.

Situate pe linia marilor valori documentare, cărțile didactice românești au deosebitul merit de a fi solidare cu omul, căruia îi însoțește drumul sinuos în vremuri tulburi. Ele au fost scrise de oameni încreduțați că „scrisoarea iaste un lucru vecinic“, de oameni, care au avut o nedezmîntită convingere în dăinuirea noastră spirituală.

CONSIDERATIONS EN CE QUI CONCERNE LES LIVRES DIDACTIQUES ROUMAINS (1785—1892) DU PATRIMOINE DE HUNEDOARA

R é s u m é

L'article souligne le grande rôle que l'ont les livres didactiques du XVIII-ème et XIX-ème siècle, dans le cadre de la culture roumaine.

Les auteurs de ces manuels scolaires sont les hommes de culture qui ont lutté par leur écritures, pour l'instruction du peuple, pour accomplir les grands actes de l'histoire du peuple roumain, en contribuant à la consolidation de l'unité spirituelle des habitants des trois provinces roumaines.

56. D. Iarcu, *Enciclopedia poporală IX, Comptabilitate agricolă pentru uzul școlilor rurale*, București, 1870, p. 9.

57. *Idem*, p. 194.

58. *Idem*, p. 196.